

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA İNCİR HANI*

İNCİR KHAN IN THE LIGHT OF NEW FINDS*

Şakir ÇAKMAK**

Öz

Burdur'a bağlı Bucak İlçesi yakınlarında yer alan İncir Hanı, Anadolu Selçuklu dönemi ticari yol ağında önemli bir yeri bulunan Antalya- Eğridir kervan yolu üzerindeki yapılarıdır. Antalya'dan Eğridir'e doğru Evdir ve Kırkgöz hanlarından sonra önce Susuz Hanı daha sonra İncir Hanı yer almaktadır. Her ikisi de Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde (1237-1246) inşa edilen bu iki yapının sadece kapalı kısımları ayakta. İncir Hanı'nın avlu duvarları kısmen mevcut olmakla birlikte Susuz Hanı'nın avlu duvarlarından iz yoktur. İncir Hanı'nda 1992, 1993, 2000, 2013 ve 2014 yıllarında Burdur Müze Müdürlüğü Başkanlığında yürütülen kazı ve temizlik çalışmaları ile kütüphane ve arşiv araştırmalarında elde edilen bulgular, yapının inşa süreci hakkında önemli bilgiler edinmemizi sağlamıştır. Kazı çalışmaları sonucunda kapalı kısmının inşası 1238-39 yılında tamamlanan yapının avlusunun inşasının yarım kaldığı kesin bir şekilde anlaşılmıştır. Aynı güzergâhta yer alan Susuz Hanı'nda 2007 ve 2008 yıllarında Burdur Müze Müdürlüğü başkanlığında yürüttüğümüz kazı ve temizlik çalışmalarında bu yapının da benzeri bir kaderi paylaştığı, kapalı kısmının inşasının tamamlandığı, avlusunun ise yarım kaldığı saptanmıştır. Susuz Hanı'ndaki çalışmalar sırasında kapalı kısım taçkapısı üzerinde kireç tabakaları nedeniyle daha önce görülemeyen bir kitabe ortaya çıkmış, bu kitabenin İncir Hanı'nın kapalı kısım taçkapısında yer alan ancak daha önce çözülemeyen kitabeye benzer olduğu görülmüştür. Bu kitabelerde Anadolu Selçuklu dönemi yapılarında bugüne kadar rastlamadığımız kâtibü'l imaret / imaret kâtibi şeklinde bir unvan ve Ebu'l Kerem adı yer almaktadır. Bu makalede 2013 ve 2014 yıllarında gerçekleştirdiğimiz kazı ve temizlik çalışmalarında elde edilen bulgulardan hareketle İncir Hanı'nın inşa evreleri hakkında öneriler getirilmekte ve benzerine Susuz Hanı'nda da rastlanan kitabeyle ilişkin değerlendirilmeler yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçuklu, Kervansaray, İncir Hanı, Susuz Hanı, Kâtibü'l İmaret, Ebu'l Kerem

* Bu makale, 16-18 Eylül 2015 tarihlerinde Napoli'de düzenlenen 15. Uluslararası Türk Sanatları Kongresi'nde sunduğum ancak tam metni bildiri olarak yayınlanmayan "*İncir Khan in the Light of Excavations and Documents*" başlıklı bildirimini genişletilmiş halidir.

* The study is extended version of the presentation titled "*İncir Khan in the Light of Excavations and Documents*" that I presented at the 15th ICTA held in Naples on 16-18 September 2015. The full text has not been published before.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, İzmir.
ORCID ID: 0000-0001-7317-3023 ♦ E-mail: sakircakmak@gmail.com

Abstract

Located near the town of Bucak in the Burdur province, İncir Khan is one of the structures on the caravan route between Antalya and Eğridir, an important route within the road network of the Anatolian Seljuk Period. Travelling from Antalya towards Eğridir the first khan is Emdir, followed by Kırkgöz, Susuz and then comes İncir Khan. The latter two were constructed during the Anatolian Seljuk Period, under the reign of Gıyaseddin Keyhusrev II (1237-1246) and only their enclosed sections have survived to the present day. The courtyard walls of İncir Khan still partly exist whereas there are no traces of any courtyard walls at Susuz Khan.

The finds unearthed at İncir Khan during excavation and cleaning works conducted under the directorship of Burdur Museum in 1992, 1993, 2000 and 2014 followed by detailed research in libraries and archives enabled us to gain important information concerning the construction process of the structure. As a result, it was understood that the construction of the closed section was completed in 1238-39 while the courtyard was never completed. Likewise, excavation and cleaning works in Susuz Khan, also conducted by the Burdur Museum in 2007 and 2008 showed that this structure shared the same fate as İncir Khan, in that the construction of its closed part was completed but the courtyard remained unfinished. During excavations in Susuz Khan, an inscription that had not been seen before due to extreme lime incrustation was revealed on the portal of its closed section. It has since been understood that this inscription is similar to the undeciphered one on the portal of the closed section of İncir Khan. These inscriptions carry the title *kâtibü'l imaret* and the name *Ebu'l Kerem*. Such a title and name had not been encountered until today on the structures of Anatolian Seljuk period.

This article presents proposals about the construction stages of İncir Khan based on the finds unearthed in the excavation and cleaning works of 2013 and 2014 besides discussing and interpreting the aforementioned inscription.

Keywords: *Anatolian Seljuk, Caravanserai, İncir Khan, Susuz Khan, Kâtibü'l İmaret, Abu'l Kerem*

Giriş

Burdur'a bağlı Bucak İlçesinin yaklaşık 3 km. kuzeybatısında yer alan ve Antalya-Eğirdir kervan yolu üzerinde, Evdir Hanı, Kırkgöz Hanı ve Susuz Hanı'ndan sonra dördüncü menzil durumunda bulunan İncir Hanı, kapalı ve açık olmak üzere iki kısımdan oluşan "avlulu hanlar" grubuna ait bir yapıdır¹ (Şek. 1). Anadolu Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhusrev tarafından inşa ettirilen yapının kapalı kısmının inşası, taçkapıdaki kitabeye göre 636/1238-39 yılında tamamlanmıştır. Yapının tüm duvarları, tonozlar ve taşıyıcılar, yöreye özgü devşirme traverten bloklarla kaplanmıştır. Yapının çevresinde halen mevcut çok sayıda devşirme blok, malzemenin yakın çevredeki bir antik kentten taşındığını, tıraşlanarak yapıda yeniden kullanıldığını göstermektedir. Rahmi Hüseyin Ünal, yapıda mevcut Latince yazıtlar ve S. Mitchell'in verdiği bilgilere dayanarak devşirme malzemenin Kremna antik kentinden getirilmiş olabileceğine işaret etmektedir².

Rahmi Hüseyin Ünal, hanın inşasından sonra burada bir pazar yeri oluştuğunu ve 121 numaralı 929/1522 tarihli tapu tahrir defterinde de "İncürlü Mezrası" ve "Bazar-ı İncir" gibi ifadelerle rastlandığını belirtmektedir³. Gerçekten de 19. yüzyıla ait çeşitli belgelerde, Hamid Sancağı'na bağlı kazalar arasında "İncir Pazarı" adı sıkça geçmektedir⁴. Dolayısıyla Ünal'ın belirttiği gibi hanın inşasından sonra bu mevkide bir pazar yeri oluştuğu, İncir Pazarı adını alan bu oluşumun sonraki yüzyıllarda bir kaza merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır.

Avluda Gerçekleştirilen Kazı ve Temizlik Çalışmaları

1992 yılında başlanılan ve aralıklarla ancak 2014 yılında tamamlanabilen kazı çalışmaları öncesinde avlunun mekân organizasyonu hakkında kesin bir bilgiye sahip değildik⁵ (Fot. 1, 2). Çalışmalar sonucunda mekân organizasyonuna ilişkin yeterli veriye ulaşıldığı gibi avlunun inşasının yarım kaldığı da kesin bir şekilde anlaşılmıştır (Fot. 3).

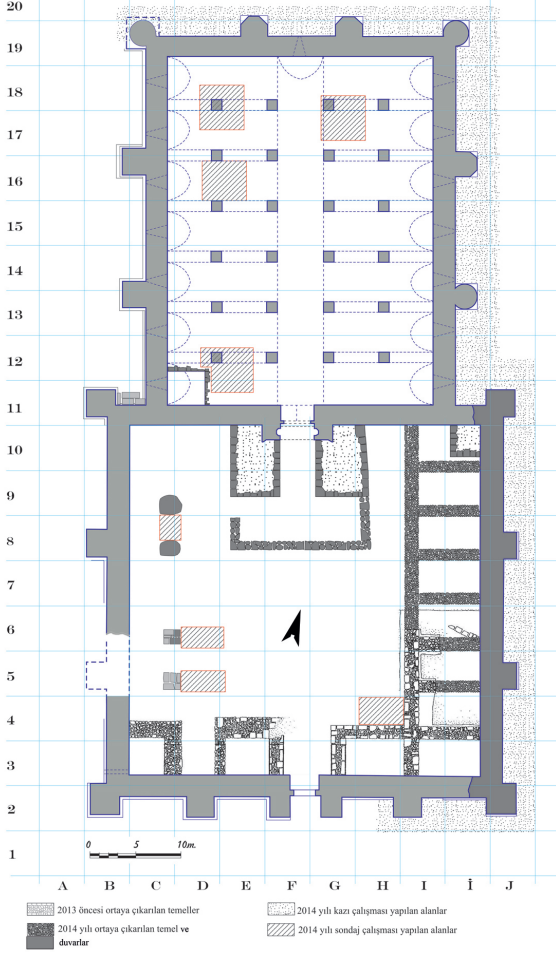
1 İncir Hanı hakkındaki en kapsamlı yayınlar, yapıda 1992, 1993 ve 2000 yıllarında Burdur Müzesi'nce gerçekleştirilen kazı çalışmalarının bilimsel danışmanlığını yürüten Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'a aittir. *Bk.* Ünal, 1993, 399-422; Ünal, 1996, 117-129; Ünal, 1999, 695-705; Ünal, 2007, 305-319. *Ayrıca bk.* Erdmann, 1961; Erdmann, 1961a; Demir, 1989, 8-12; Mülayim, 1995, 73-78; Duymaz, 1995; Duymaz, 2002, 19-24.

2 Ünal, 2007, 306-307.

3 Ünal, 2007, 318.

4 Demirkol, 2014, 139-154; Uysal, 2010, 103-119.

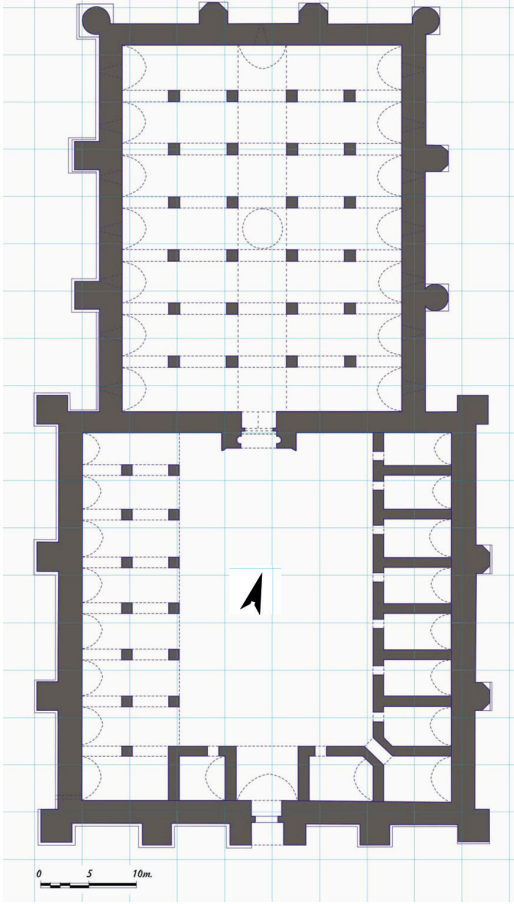
5 İncir Hanı'nda 1992, 1993 ve 2000 yıllarında gerçekleştirilen kazı çalışmaları Burdur Müze Müdürlüğü başkanlığında Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal'ın bilimsel danışmanlığında yürütülmüştür. 2013-2014 yılı kazı çalışmaları ise yine Burdur Müze Müdürlüğü başkanlığında, şahsım ve Dr. Öğretim Üyesi Ertan Daş'ın bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda Sanat Tarihçiler İsmail Alp ve Semih Seçkin alan sorumlusu olarak görev almıştır. Sanat Tarihçiler Oktay Orhanlı ve Ahmet Yılmaz da çalışmaların bir bölümüne alan sorumlusu olarak dâhil olmuştur. 30 işçi ile yürütülen çalışmaların finansmanına yönelik koordinasyon, Akdeniz Üniversitesi Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Bakır tarafından sağlanmıştır. Başta Antalya Vakıflar Bölge Müdürlüğü yetkilileri ve Burdur Müze Müdürü Arkeolog Hacı Ali İkinci olmak üzere çalışmalarda emeği geçen herkese teşekkürü borç bilirim.

Şek. 1: Rölöve planı.
(Çizim: E. Daş)

Avlunun ana cephesi durumundaki güney cephesinin kazı ve temizliği, 1992 ve 1993 yıllarında gerçekleştirilmiş, ortalama 1.50 m'lik bölümünün korunmuş olduğu anlaşılmıştı. Cephenin ortasında taçkاپıya ait yan kanatlar, bu kanatların iki yanında ve cephenin köşelerinde kare kesitli birer payanda ortaya çıkarılmıştı.

Batı cephesinin kazı ve temizliği de aynı yıllarda gerçekleştirilmiş, batı duvarının olasılıkla tarımsal faaliyetler nedeniyle büyük ölçüde tahrip olduğu görülmüştü (Fot. 4). Duvar üzerinde güney ve kuzey köşedekiler de dâhil olmak üzere toplam dört payanda bulunduğu anlaşılrsa da, güneyden kuzeye doğru ikinci payandaya ilişkin hiçbir iz kalmamıştır. Kalan izlerden diğer üç payandanın kare kesitli oldukları anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşamayan payandanın da simetri gereği diğerleri gibi kare kesitli olduğunu kabul etmek mümkündür.

Şek. 2: Restitüsyon planı.
(Çizim: E. Daş)

Avlunun doğu cephesi, doğu-batı yönlü eğim ve doğudan geçen yolun zamanla yükselmesi nedeniyle tamamen toprak altında kalmıştır. Doğu cephesi boyunca yapılan kazı çalışmaları sonucunda, kuzey ve güney köşedekiler dâhil, cephe üzerinde dört payanda bulunduğu, köşedekilerin kare kesitli, kuzeyden güneye doğru ikinci payandanın beş kenarlı olduğu anlaşılmıştır (Fot. 5). Güneyden kuzeye doğru ikinci payandanın kare kesitli pabuçlarına ulaşılsa da üst kesiminin korunamadığı görülmüştür. Ancak aradaki diğer payandanın beş kenarlı olması, simetri gereği bu payandanın da aynı formda olması gerektiğini düşündürmektedir.

Avlunun iç kesimi, özellikle doğudaki eğim nedeniyle sürüklenen toprak ve taşlarla ortalama 4.00m dolmuş durumdaydı (Fot. 2). Çalışmalar sonucunda, avlunun batı kesiminde iki ayak sırasına sahip bir revak, doğu kesiminde dikdörtgen planlı sekiz hücre, kuzeyde ise ortada giriş eyvanı ve iki yanında birer hücrenin yapımının tasarlandığı anlaşılmıştır (Şek. 2).

1992, 1993 ve 2000 yılı çalışmalarına avlunun güneybatı kesiminden başlanmış ve güneybatı köşede bir tahliye kanalı; güney cephedeki giriş eyvanının batısında yapımı tasarlanan kapalı mekânın temel izleri ile avlunun doğu duvarı önünde yer alması gereken mekânların, güneyden itibaren ilk üçünün temel izlerine ulaşılmıştır. 2013 yılı çalışmalarına 1992 ve 1993 yıllarında ortaya çıkarılan temel izleri dikkate alınarak başlanmış ve bu temele ilişkin kotlar takip edilmiştir. 2014 yılı çalışmalarında bu kotların özgün zemin kotunun bir miktara altında kaldığı görülmüştür. Ancak temel kotlarının takip edilmesi, avlunun batı kesiminde yapımı planlanan revaka ait ayaklardan dördünün temellerine ulaşılmasını sağlamıştır (Fot. 6).

Avlunun batı kanadında ortaya çıkarılan ayak temellerinden güneyde yer alan ikisi 1.90 x 1.75 m boyutlarındadır ve devşirme traverten bloklarla örülmüştür (Fot. 7). Güneyde kalan diğer ikisi ise traverten blok kullanılmadan harç ve moloz taşlara inşa edilmiştir. Bu dört ayak temelini dışında revakın kuzey ve güney uçlarında ve dört ayak arasında birer ayak temeli daha bulunması gerekirken bu uygulamanın da tamamlanmadan yarım kaldığı anlaşılmaktadır. Bunların yanı sıra revakın doğu kanadında da ikinci bir ayak sırası olması gerekirken bunlardan hiçbirinin temelini örülemediği görülmektedir. Bu konuda veri elde edebilmek amacıyla güneydeki iki ayak temelini doğusunda yapılan sondajlarda herhangi bir temel izine rastlanmamıştır. Bu verilerden hareketle avlunun batı kanadında iki sıra halinde yedişer ayakla taşınan doğu-batı yönde tonozlarla örtülü bir revak yapımının planlandığı, ancak yarım kaldığı kesin bir şekilde söylenebilmektedir.

2014 yılı çalışmalarında, avlunun doğu kanadında sekiz kapalı mekânın mütemadi temellerine ulaşılmıştır (Fot. 8). Mekânların uzunlukları doğu-batı yönde 6.50m'dir. Genişlikleri ise 3.25 m - 3.40 m arasında değişmektedir. Doğu duvarı üzerinde, kapalı kısmın güney duvarına 8.55 m mesafede, mütemadi temelin hemen üzerinde pişmiş topraktan bir su künkü ortaya çıkarılmıştır (Fot. 9). Handaki su ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak döşenen bu sistemin, bulunduğu nokta itibarıyla kapalı mekânların zeminin altından geçirilmesinin planlandığı akla gelmektedir. Kuzeydoğu köşede, kapalı kısmın güney duvarına bitişik durumdaki mekânın köşesinde, 3.00 x 2.50 m boyutlarında dikdörtgen bir kütle ortaya çıkarılmıştır (Fot.10). Sonuç itibarıyla avlunun doğu kanadında doğu-batı yönlü tonozlarla örtülü dikdörtgen planlı sekiz mekânın yapımının tasarlandığı netlik kazanmıştır.

Avlunun giriş eyvanının da bulunduğu güney kanadında eyvanın iki yanında, bir diğer deyişle batıdaki revak ve doğudaki kapalı mekânlardan kalan alanda doğu-batı yönlü tonozlarla örtülü birer kapalı mekânın yapımının tasarlandığı anlaşılmaktadır (Şek.2).

Avluda gerçekleştirilen çalışmalarda ortaya çıkarılan en ilginç buluntulardan biri de kapalı kısım taçkapısına yaslanmış vaziyette inşa edilmiş dikdörtgen mimari unsurlar olmuştur (Fot. 11). Bir benzerine avlunun kuzeydoğu köşesindeki mekânda da rastladığımız bu unsurlardan batıdaki 8.15x5.40m, doğudaki 7.50x5.10m boyutlarındadır. Batıdaki ortalama 1.90m, doğudaki ise 2.45m yükseklikte korunmuştur. Bu mimari unsurların duvarlarının dış yüzünü düzgün kesilmiş blokların oluşturduğu, iç kısımlarının da harçlı küçük taşlarla tamamen doldurulduğu görülmektedir. Bu unsurların, taçkapının

iki yanında yer alması ve içlerinin tamamen dolu olması, kapalı birer mekândan ziyade güvenlik amaçlı birer kule olduklarını akla getirmektedir. Kulelerin kapalı kısım duvarına yaslanması ve avlunun özgün zemin kotuna oturması, inşai faaliyetin yarım kalmasından hemen sonra yapıldıklarını ortaya koymaktadır. Anadolu Selçuklu dönemi hanlarında öncelikle kapalı kısmın inşa edilerek kullanılmaya başladığı, bir yandan da avlu kısmının inşasına devam edildiği bilgimiz dâhilindedir. Doğudan batıya doğru eğimli bir arazi üzerine oturan ve yola göre çukurda kalan yapının kapalı kısım taçkapısının iki yanına ve avlunun kuzeydoğu köşesine yerleştirilen bu kulelerin güvenlik amacıyla yapılmış olduklarını kabul etmek, şimdilik kaydıyla mümkün görünmektedir.

Avluda yürüttüğümüz kazı çalışmalarında mekân organizasyonuna ilişkin verilerin yanı sıra in-situ olmayan çok sayıda mimari parça da bulunmuştur. Bir kısmı süslemeli olan bu parçalar da yapının yarım kalmışlık sürecinin önemli birer göstergesidir (Fot.12).

Kapalı Kısım

Kapalı kısmın doğu, batı ve kuzey cephelerinde, avlu cephelerinde olduğu gibi çeşitli formlarda payandalara yer verilmiştir. Doğu cephesinde mevcut üç payandadan ortadaki beş kenarlı, diğer ikisi silindirik kesitlidir. Kazı çalışmaları sonucunda, arazideki eğim nedeniyle büyük ölçüde toprak altında kalmış durumdaki payandaların pabuç kısımlarına ulaşılmıştır (Fot.13).

Batı cephesinde yer alan üç payandadan kuzey köşedeki silindirik kesitli, diğer ikisi kare kesitlidir (Fot.14,15). Kuzey cephesi, 1990'lı yılların başında gerçekleştirilmesi planlanan restorasyon faaliyetinin başlangıcında uygulamacı tarafından kaplama malzemeleri sökülme suretiyle büyük ölçüde tahrip edilmiş ve bu nedenle çalışmalar durdurulmuştu. 2014 yılında, cephe boyunca yığılı durumdaki kaplama malzemeleri kısmen kuzeye doğru çekilerek payandaların pabuç kısımları ortaya çıkarılmıştır. İki köşede yer alan payandalar silindirik kesitli, ortadaki iki payanda ise beş kenarlıdır (Fot.16).

Kapalı kısma güney cephesinin ortasında yer alan taçkapıdan girilmektedir (Fot.17,18). Taçkapı, gerek istiridye kabuğu formlu kavsarası, gerekse kavsara kuşatma kemeri başlangıcında yer alan ve II. Gıyaseddin Keyhusrev'in arması olduğu kabul edilen aslan ve güneş figürleriyle Anadolu Selçuklu dönemi taçkapıları arasında özel bir yere sahiptir. Taçkapı çerçevesinin üst kesimi günümüze ulaşmamıştır. Çerçeve üzerindeki iki şeritte ve kavsara kuşatma kemeri üzerinde geometrik örnekle süslemelere yer verilmiştir. Silindirik kesitli köşe sütunçeleri, plastik etkisi yüksek başlıklarıyla dikkat çekici birer görünüm kazanmıştır. Başlıkların hemen üzerinde yer alan, lotus ve palmet motifleriyle bezeli gülbezekler de taçkapı süsleme programının en vurgulu unsurları arasındadır. Ana niş yan yüzlerinde yarım sekizgen kesitli bir niş ve çeyrek küre şekilli kavsaraya sahip birer mihrabiye vardır (Fot.19). Kavsara ve nişlerde ciddi bozulmalar görülmektedir. Mihrabiyelelerin üst kesiminde, birbirine kıvrım dallarla bağlanmış iri rumiler bulunmaktadır.

Günümüze önemli ölçüde sağlam olarak ulaşan kapalı kısım, kuzey-güney yönlü bir çapraz sahnin ve bunun iki yanında doğu-batı yönlü yedişer yan sahninden oluşmaktadır (Fot. 20, 21). Tüm sahninler sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. Çapraz sahnin ortasında

bir kubbenin varlığı anlaşılacakla birlikte günümüze ulaşamamıştır. Tonozlar devşirme düzgün traverten bloklarla örülmüş kare kesitli yirmi dört ayakla taşınmaktadır. Yan sahnin tonozlarından birinin ortasında, devşirme traverten blok üzerine işlenmiş bir mask bulunmaktadır (Fot.22).

2014 yılı çalışmalarına kadar, avlu zemin kotu net bir şekilde gözlenemediği için kapalı kısmın zemin kotu hakkında kesin bir fikir yürütmek mümkün değildi. 2014 yılı çalışmalarıyla avlu kotunun kesinleşmesi ve kapalı kısım taçkapısının eşik seviyesine ulaşılması, kapalı kısmın zemin kotunda da yükselme olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kapalı kısım zemin kotu hakkında daha kesin verilere ulaşmak ve varsa yan sahnin sekileri hakkında fikir edinebilmek amacıyla dört noktada sondaj çalışmaları yapılmış ve zemin kotundaki yükselmenin ortalama 80cm olduğu anlaşılmıştır (Fot.23). Sondaj noktalarında ana sahnin iki yanındaki sahnelerde olması beklenen sekilere dair herhangi bir ize ulaşamamıştır. Bu durum, avlusu yarım kalan yapının sekilerinin de yapılamamış olabileceği ihtimalini akla getirirse de ancak kapalı kısım kazısının tamamlanmasıyla netlik kazanabilecektir. Ana sahnin kuzeydoğusunda gerçekleştirdiğimiz sondajda ayağın temel pabucu seviyesinde ortaya çıkan kısmen korunabilmiş durumdaki moloz taş döşeme, şimdilik kaydıyla kapalı kısım zemin döşemesinin niteliği hakkında fikir yürütmemize imkân veren tek veridir. Kapalı kısmın kazısının, restorasyon çalışmaları öncesinde tamamlanması planlanmaktadır.

Kapalı kısmın güneybatı köşesinde, iç duvarları sıvalı bir havuz bulunmaktadır (Fot.24). Bulunduğu nokta ve boyutları itibariyle kapalı kısımda yüklü hayvan dolaşımını engelleyecek bir kesimde yer alması, havuzun yapıyla çağdaş olmadığını göstermektedir. Ayrıca havuzu kuzey ve doğudan sınırlayan moloz taş duvarların yüksekliğinin bugünkü zemin kotuyla aynı seviyede olması, yapıya göre hayli geç bir tarihte, yani zemin kotunun bugünkü seviyeye ulaştığı dönemde inşa edildiğini düşündürmektedir.

Kapalı kısım çatısı, yoğun toprak tabakası ile dolmuş durumdadır. Toprak tabakasının tümüyle alınmasının yaratabileceği statik sorunlar dikkate alınarak sadece güneydoğu köşedeki iki noktada temizlik çalışması gerçekleştirilmiş ve yan sahnin tonozları arasına oldukça düzenli su tahliye kanalları açıldığı ve bu kanalların çörtlenlere bağlandığı görülmüştür. Ayrıca çatının kenarlarda düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş parapetlerle çevrelediği anlaşılmıştır. Yağmur sularının tahliyesinde kullanılan çörtlenlerden bazılarının ahır cephelerinde mevcut payandalara denk gelmeleri nedeniyle bir miktar yana kaydırıldığı dikkati çekmektedir.

Küçük Buluntular

2013 ve 2014 yıllarında avlu, cepheler ve kapalı kısımda gerçekleştirilen kazı çalışmalarında çok sayıda küçük buluntu ele geçirilmiştir. Bu buluntuların önemli bir kısmını sikkeler oluşturmaktadır. Ele geçirilen sikkelerin büyük bir kısmı Osmanlı dönemine, bir kısmı ise Bizans, Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerine aittir (Fot.28). Sikkelerin yanı sıra bakır mühür, bakır yüzük ve kemik ağırşak gibi objeler çalışmalarda bulunan diğer küçük buluntulardandır (Fot.29). Buluntuların bir kısmını da çeşitli

tekniklerde sırlı ve sırsız seramikler oluşturmaktadır⁶ (Fot. 30). 13-14. yüzyıl Selçuklu ve Beylikler dönemine ait olduğunu düşündüğümüz örneklerin yanı sıra 18. yüzyıla ait Kütahya üretimi Osmanlı seramikleri ve 19. yüzyıla ait lüleler ve yukarıda bahsettiğimiz sikke ve diğer metal objeler, yapının yüzyıllar boyunca işlevini sürdürdüğünün en somut kanıtlarıdır. Küçük buluntulara ilişkin çalışmalarımız devam etmektedir.

Kitabeler

Yapıda biri kapalı kısım taçkapısının basık kemerli giriş açıklığının üst kesiminde, diğeri aynı taçkapının doğu sövesi üzerinde olmak üzere iki kitabe bulunmaktadır. Giriş aralığının üst kesiminde yer alan dört satırdan oluşan Arapça kitabenin (Fot.28) Türkçe'ye çevirisi şöyledir:

*Bu mübarek hanın inşa edilmesini en büyük Sultan, Ulu Şahinşah, ümmetlerin Efendisi, Arapların ve Acemlerin sultanlarının Efendisi, karanın ve iki denizin Sultanı, zamanın Zülkarneyni, İkinci İskender, Selçuklu hanedanının tacı, Halife'nin ortağı, dünyanın ve dinin yardımcıısı, Ebulfeth Keyhusrev bin Keykubad bin Keyhusrev 636 (1238-39) yılında emretti.*⁷

Taçkapı doğu sövesi üzerinde yer alan kitabe, celî sülüs yazı türüyle kabartma tekniğinde yazılmış iki satırdan oluşan Arapça bir kitabedir. Erdmann, kitabenin ilk satırını “*Kânet 'ü-l İmaret el mübarek(e)*” şeklinde okuyarak bir onarım kitabesi olduğunu ileri sürmüştür, ikinci satırı çözümleyememiştir⁸. Ancak noktalama işaretleri, kitabenin ilk sözcüğünün “kâtib” olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Nitekim 1992-1993 yıllarında gerçekleştirilen kazı ve temizlik çalışmaları sırasında kitabeyi inceleyen Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal da bu sözcüğün “kânet” olamayacağını belirterek hatayı düzeltmiş, ancak aşınmış olması nedeniyle ikinci satır çözümlenememiştir⁹.

2008 yılında aynı güzergâh üzerinde yer alan Susuz Hanı avlusunda Burdur Müzesi başkanlığında gerçekleştirdiğimiz kazı ve temizlik çalışmaları sırasında taçkapı sövelerinde biriken kireç tabakalarının temizlenmesi sonucu, kuzey söve üzerinde, dikdörtgen bir levha içerisinde celî sülüs yazı türüyle kabartma olarak tek satır halinde hakkedilmiş Arapça bir kitabe ortaya çıkmıştır (Fot. 29) (Şek.3). Daha önce hiçbir araştırmacı tarafından görülmeyen kitabenin metni, okunuşu ve Türkçeye çevirisi şöyledir¹⁰:

6 Kazı çalışmalarında bulunan pişmiş toprak malzemelerin tanımlanmasında yardımcı olan Doç. Dr. Sevinç Gök İpekoğlu'na teşekkür ederim.

7 Ünal, 2007, 310.

8 Erdmann, 1961, 110.

9 Ünal, 2007, 310.

10 İncir Hanı ve Susuz Hanı taçkapı sövelerinde yer alan kitabelerin telaffuzu konusunda yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioğlu ve Doç. Dr. Kemal Özkurt'a teşekkürü borç bilirim.

كاتب العمارة ابو الكرم بن سالار

Kâtibü'l-İmâratı Ebu'l-Kerem bin Sâlâr.

İmaretin kâtibi Sâlâr oğlu Ebu'l Kerem'dir.

Susuz Hanı'nda ortaya çıkan kitabenin de *Kâtibü'l-İmâret unvanıyla* başladığının anlaşılması üzerine yaptığımız karşılaştırma sonucunda İncir Hanı'ndaki kitabenin ikinci satırı da çözümlenmiştir. Kitabenin (Fot.30) (Şek.4) metni, okunuşu ve Türkçe'ye çevirisi şu şekildedir:

كاتب العمارة المبارك
ابو الكرم بن سالار الديبانا(وى)

*Kâtibü'l-imâratı'l-mübâreketi
Ebu'l-Kerem bin Sâlâr ed-Dabana(vi).*

Mübarek imaretin kâtibi Dabana(lı) Sâlâr oğlu Ebu'l Kerem'dir.

Sanatçı kitabeleri günümüze ulaşabilen Anadolu Selçuklu dönemi yapıları arasında “*Ebu'l Kerem bin Sâlâr*” adı ile “*katib'ül imaret*” unvanına sadece bu iki yapıda rastlanmaktadır. İmaret kâtibi şeklinde çevirebileceğimiz *katib'ül-imaret* unvanı sadece bir mimarı değil yapım organizasyonunun başındaki kişiyi tanımlayan bir unvan olmalıdır. Günümüze ulaşabilen kitabelerde “amel-i” gibi yaptı anlamına gelen fiillerle birlikte, “üstad”, “benna”, “mimar” ve “mühendis” gibi yapı sanatçısı unvanları ve “ala yed-i”, “mütevelli”, “el-vekil”, “nazar” ve “nezarete” gibi yapım yöneticisi unvanlarına rastlanmakta¹¹, “kâtibü'l imaret” şeklinde bir unvanla ise sadece bu iki yapıda karşılaşılmaktadır. Bu unvanın, “benna”, “mimar” ya da “üstad” gibi bir yapı sanatçısından öte, inşaat sürecinin tüm aşamalarından sorumlu bir yapım yöneticisini tanımlayan “ala yed-i”, “mütevelli”, “el-vekil” gibi bir unvan olması muhtemeldir. Kâtib unvanına 18.-19. yüzyıl Osmanlı mimarlık örgütlenmesinde de rastlanmakla birlikte bunların görevlerinin yapım yöneticiliği olmadığı, sadece kayıt tutmakla görevli kişiler oldukları anlaşılmaktadır¹².

Kitabelerden Ebu'l Kerem'in babasının adının *Sâlâr* olduğu anlaşılmaktadır. Bu sözcük daha çok kumandan, baş, reis, lider anlamlarında idari ve askeri bir unvan olarak kullanılmakta, kişi adı olarak da kullanılabilir¹³.

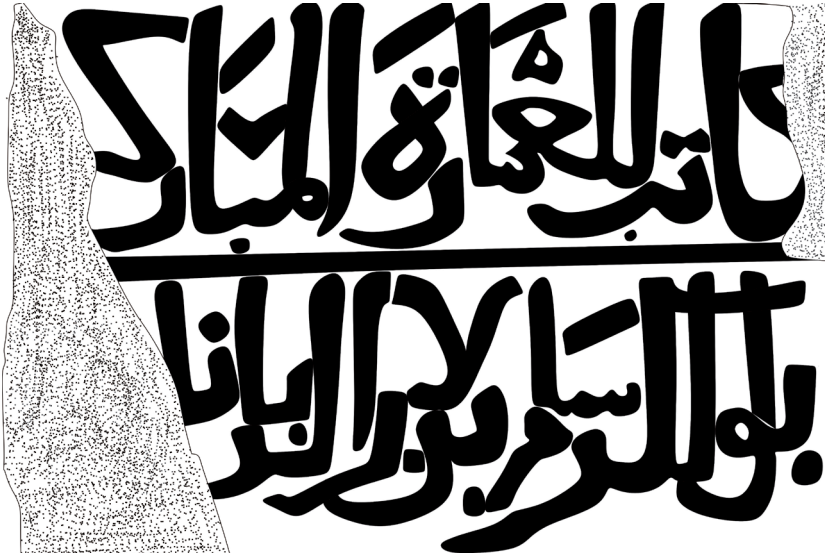
11 Anadolu Selçuklu Dönemi yapı sanatçıları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bayburtluoğlu, 1993; Sönmez, 1995.

12 Dündar, 2000, 44-95.

13 Usta, 2019, 456-457.

Şek. 3: Susuz Hanı taçkapı sövesindeki kitabe. (Çizim: M. Erşed Tokat)

Şek. 4: İncir Hanı taçkapı sövesindeki kitabe. (Çizim: M. Erşed Tokat)

İncir Hanı'ndaki kitabenin ikinci satırının son kelimesi, son kısmı kırılmış olmakla birlikte "Dabana" şeklinde okunabilmektedir. Bu kelimenin, kimliği hakkında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımız, Ebu'l Kerem'in memleketini tanımlayan bir kelime, yani "Dabanavi" olabileceği akla gelmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan tarihsiz bir belgede "Karahisar-ı Behramşah Kazası, Dabana Karyesi" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır¹⁴. Bugün Yozgat Kadışehri'ne bağlı Çamsaray'ın eski adı Dabana'dır¹⁵. Kitabede adı geçen Dabana'nın bu yerleşim olabileceği akla gelse de şimdilik kaydıyla güvenilirlikten uzak, araştırmaya muhtaç bir konudur.

14 Devlet Arşivleri Başkanlığı - Osmanlı Arşivi, ML. VRD. TMT. d..., no:13834.

15 Şahin, 2017, 119.

Sonuç

1992 yılında başlayan, aralıklarla 2014 yılına kadar devam eden kazı çalışmaları, İncir Hanı'nın kapalı kısmının inşasının 1238-39 yılında tamamlanmasına karşın avlusunun yarım kaldığını kesin bir şekilde ortaya koymuştur. Bununla birlikte kazı çalışmaları, nasıl bir avlunun tasarlandığı konusunda kesin verilere ulaşılmamasına da imkân sağlamıştır. Çalışmalarımız, bu önemli mimari bulguların yanı sıra “Kâtibü'l İmaret” şeklinde bir unvan ve “Ebu'l Kerem bin Salâr” adlı mimar ve/veya yapım organizatörünü de literatüre kazandırmıştır.

Avlunun yarım kalmasının nedeni, yapının inşa sürecinin devam ettiği yıllarda yaşanan Babaî isyanları (1240) ve Köseadağ Savaşı'nın (1243) yarattığı kargaşa olmalıdır. Kazı çalışmalarında elde edilen buluntular, kapalı kısım ve yarım kalan avlunun yüzyıllar boyunca kullanılmasına karşın, eski refah ortamının sağlanamaması nedeniyle tamamlanması yoluna da gidilmediğini göstermektedir. Benzer bir durum, aynı kervan yolu üzerinde, Bucak'a 15 km. mesafedeki Susuz Hanı için de geçerlidir. 2008 yılında Burdur Müze Müdürlüğü başkanlığında ve bilimsel danışmanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmaları, İncir Hanı ile aynı yıllarda inşasına başlanan bu hanın da avlusunun yarım kaldığını ve sonrasında tamamlama yoluna gidilmediğini kanıtlamıştır¹⁶. Bu durum, bugüne kadar mimari özellikleri ve zengin süslemeleriyle tanınan İncir Hanı ve Susuz Hanı'nın, Anadolu Selçuklu döneminde huzur ve refah yıllarından, kargaşa ve çöküş yıllarına geçişi simgeleyen yapılar olduğunu da ortaya koymaktadır.

16 Ekinci, Ergin ve Çakmak, 2009, 184-188.

KAYNAKÇA

- Bayburtluoğlu, Z. (1993). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Demir, A. (1989). Anadolu Selçuklu Hanları, İncir Hanı. *İlgi*, 56, 8-12.
- Demirkol, K. (2014). Hamid Sancağı Temettuat Tahriri Masârifât Defteri Üzerine bir Değerlendirme (1845-1848). *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11, 139-154.
- Devlet Arşivleri Başkanlığı - Osmanlı Arşivi, *Maliye Nezareti, Varidat Muhasebesi, Temettuat Kalemi Defterleri* (ML. VRD. TMT. d..., no:13834).
- Duymaz, A. Ş. (1995). *Isparta-Antalya Arasında Yer Alan Anadolu Selçuklu Hanlarından İncir Han*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Duymaz, A. Ş. (2002). Anadolu Selçuklu Devleti Ticaret Hayatının Günümüze Yansımalarının Mimari Bir Örneği: İncirhan, *Burdur Araştırmaları*, 3, 19-24.
- Dündar, A. (2000). *Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ekinci, Ergin ve Çakmak (2009). Susuz Han 2008 Yılı Kazı Çalışmaları. *Anmed Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri* 7, (184-188). İstanbul.
- Erdmann, K. (1961a). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Teil I, Katalog: Text, Berlin.
- Erdmann, K. (1961b). *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Teil I, Katalog: Abbildungen, Berlin.
- Mülayim, S. (1995). İncir Hanı Rumilerinde Asiyatik Bir Unsur. *V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri* (73-78). Konya.
- Sönmez, Z. (1995). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk- İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şahin, M. (2017). Kadışehri İlçesinin Deveci Dağı Eteğindeki Altı Köyün Tarihi, Halk Hekimliği, Yemekleri, İnanışları ve Yerel Kelimeleri. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (1/1), 115-154.
- Usta, A. (2019). Sâlâr. *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/salar> (10.10.2020).

- Uysal, M. A., (2010). XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Bucak'ta İdari ve Sosyal Yapı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 103-119.
- Ünal, R. H. (1993a). Burdur/Bucak İncir Hanı'nda Temel Araştırmaları ve Temizlik Çalışmaları. *X. Vakıflar Haftası Kitabı*, (399-422). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Ünal, R. H. (1993b). İncir Hanı 1993 Çalışmaları. *Sanat Tarihi Dergisi*, VIII, 117-129.
- Ünal, R. H. (1999). L'Apport des Fouilles d'İncir Khan à Notre Connaissance des Caravansérails Seldjoukides, *Art Turc/Turkish Art*, 10è Congrès International d'Art Turc, 695-705. Genève.
- Ünal, R. H. (2007). İncir Hanı. *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* (305-319), (Ed. H. Acun). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

FOTOĞRAFLAR

Fot. 1: 2013 yılı çalışmaları öncesi güneyden genel görünüş.

Fot. 2: 2013 yılı çalışmaları öncesinde avlu.

Fot. 3: Kazı çalışmaları sonrası güneydoğudan genel görünüş.

Fot. 4: Avlu batı cephesi.

Fot. 5:
Avlu doğu cephesi.

Fot. 6:
Kazı çalışmaları sonrası avlunun genel görünüşü.

Fot. 7:
Avludaki ayak temellerinden.

Fot. 8: Avlunun doğu kanadında kapalı mekân temelleri.

Fot. 9: Avlu doğu duvarında pişmiş toprak künk.

Fot. 10:
Avlunun kuzeydoğu köşesindeki
kule benzeri unsur.

Fot. 11: Kapalı kısım taçkapısı ve kuleler.

Fot. 12: Avluda bulunan mimari parçalardan.

Fot. 13:
Kapalı kısım
doğu cephesi.

Fot. 14: Kazı çalışmaları sırasında kuzeybatıdan genel görünüş.

Fot. 15: Kapalı kısım batı cephesi.

Fot. 16: Kapalı kısım kuzey cephesi.

Fot. 17:
2014 yılı
çalışmaları
öncesi taşkapı.

Fot. 18:
Kazı çalışmaları sonrası taçkapı.

Fot. 19:
Mihrabiye ve üst kesimindeki süsleme.

Fot. 20: Kapalı kısımda çapraz sahin tonozu.

Fot. 21: Yan sahinlardan görünüm.

Fot. 22: Yan sahnin tonozundaki mask.

Fot. 23: Kapalı kısımdaki sondajlardan.

Fot. 24: Kapalı kısımdaki havuz.

Fot. 25: Sikkelerden örnekler.

Fot. 26: Metal objelerden örnekler.

Fot. 27: Seramik buluntulardan.

Fot. 28: İnşa kitabesi.

Fot. 29: Susuz Hanı taçkapı sövesindeki kitabe.

Fot. 30: İncir Hanı taçkapı sövesindeki kitabe.

Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Sanat Tarihi Dergisi

ISSN 1300-5707

Cilt: XXIX, Sayı: 2 Ekim 2020

Ege University, Faculty of Letters

Journal of Art History

e-ISSN 2636-8064

Volume: XXIX, Issue: 2 October 2020

İnternet Sayfası (Acık Erisim)

Internet Page (Open Access)

DergiPark
AKADEMİK

<https://dergipark.org.tr/std>

Sanat Tarihi Dergisi hakemli, bilimsel bir dergidir; Nisan ve Ekim aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

Journal of Art History is a peer-reviewed, scholarly, periodical journal published biannually, in April and October.

Clarivate
Analytics
ESCI
Emerging Sources Citation Index

TR DİZİN
ULAKBİM

DOAJ

Crossref

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Academic
Resource
Index
ResearchBID

SÖBIAD